

УДК 373.014.5(497.6)“19/20”
DOI 10.69550/3041-1467.7.333205

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124

ResearcherID: F-3855-2018

Scopus ID: 57212151942

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М. (2025). Основна та середня освіта в Боснії і Герцеговині (кінець XX – початок XXI ст.): післявоєнна відбудова, євроінтеграційні зміни. *Axis Europae*, 7, 108–125. doi: 10.69550/3041-1467.7.333205

Bibliographic Description of the Article: Haliv, M. (2025). Osnovna ta serednia osvita v Bosnii i Hertsehovyni (kinets XX – pochatok XXI st.): pisliavoienna vidbudova, yevrointehratsiini zminy [Primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina (late 20th – early 21st century): post-war reconstruction, eurointegration changes]. *Axis Europae*, 7, 108–125. doi: 10.69550/3041-1467.7.333205 [in Ukrainian].

**ОСНОВНА ТА СЕРЕДНЯ ОСВІТА В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ
(КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.):
ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА, ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ЗМІНИ¹**

Анотація. Мета статті – представити результати дослідження становища початкового та середнього шкільництва у Боснії і Герцеговині наприкінці XX – на початку XXI ст. Хронологічні межі дослідження пов'язані з завершенням Боснійської війни та сучасними кроками владних органів федеративної держави у сфері освіти. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, критики історичних джерел, контент-аналізу медійних матеріалів. **Наукова новизна:** уперше досліджено становище початкового та середнього шкільництва в умовах післявоєнної відбудови та євроінтеграційних прагнень Боснії і Герцеговини. **Висновки.** Досліджено, що у перші післявоєнні роки міжнародні організації та урядові структури Боснії і Герцеговини приділили значну увагу відбудові зруйнованих і пошкоджених війною закладів освіти. Поступово було сформовано систему управління освітою, яка характеризується масштабною децентралізацією,

¹ Стаття підготовлена у рамках фундаментального дослідження «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України» (державний реєстраційний номер: 0124U000787)

і надано їй правові засади. Наголошено, що децентралізована система перешикодує єдиному підходу до освітньої політики. Розкрито структуру і організацію початкової (основної) та середньої освіти в Боснії і Герцеговині. Присвячено увагу таким проблемам, як зменшення кількості учнів, вплив національної політики, сегрегація і дискримінація учнів за етнічною та релігійною ознакою. Описано явище «дві школи під одним дахом», яке особливо поширене декількох кантонах з етнічно змішаним населенням. Констатовано деякі позитивні зміни у сфері основної і середньої освіти: зростання уваги до інформаційно-комунікаційних технологій, інклюзії, розвитку критичного мислення учнів. З'ясовано, що нерозв'язаними залишаються такі проблеми: а) низьке фінансування освіти; б) відсутність якісної освітньої політики та менеджменту в освіті; в) радикальна політизація освіти; д) повільне оновлення навчальних програм і планів, застарілих підручників; е) відсутність якісної системи підвищення кваліфікації вчителів; є) освіта мало пов'язана з економічним відновленням, а її зміст і якість часто не відповідає ринку праці.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, післявоєнна відбудова, система освіти, освітня політика, національна політика, сегрегація, «національна група предметів», якість освіти.

PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (late XX – beginning XXI century): POST-WAR RECONSTRUCTION, EUROINTEGRATION CHANGES

Abstract. *The purpose of the article* is to present the results of a study of the state of primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina (BiH) at the end of the XX – beginning of the XXI century. The chronological boundaries of the study are related to the end of the Bosnian War and the current steps of the authorities of the federal state in the field of education. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematics, objectivity, as well as on the methods of historical-genetic, historical-typological, historical-systematic, criticism of historical sources, content analysis of media materials. **Scientific novelty:** for the first time the state of primary and secondary education in the conditions of post-war reconstruction and European integration aspirations of BiH is studied. **Conclusions.** It is studied that in the first post-war years, international organizations and government structures of BiH paid significant attention to the reconstruction of educational institutions destroyed and damaged by the war. The legal basis for the education management system, which is characterized by large-scale decentralization, was gradually formed and provided. It is emphasized that the decentralized system prevents a unified approach to educational policy. The structure and organization of primary (basic) and secondary education in BiH are revealed. Attention is paid to such problems as the decrease in the number of students, the influence of national politics, segregation and discrimination of students on ethnic and religious grounds. The phenomenon of “two schools under one roof” is described, which is especially common in several cantons with an ethnically mixed population. Some positive changes in the field of primary and secondary education are noted: increased attention to information and communication technologies, inclusion, and the development of critical thinking among students. It was found that the following problems remain unresolved: a) low funding of education; b) lack of quality education policy and management in education; c) radical politicization of education; d) slow updating of curricula and plans, outdated

textbooks; e) lack of a quality system of advanced training for teachers; g) education has little connection with economic recovery, and its content and quality often do not correspond to the labor market.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, post-war reconstruction, education system, education policy, national policy, segregation, “national group of subjects”, quality of education.*

Постановка проблеми. Освітня політика країн, які постраждали внаслідок воєнних дій, часто спрямована насамперед на матеріальну відбудову пошкоджених закладів освіти, створення учасникам освітнього процесу безпечних умов навчання і праці, забезпечення національно-патріотичного виховання, модернізацію змісту навчальних програм відповідно до внутрішньо- і зовнішньополітичних реалій та вимог ринку праці. Не була винятком й освітня політика Боснії і Герцеговини (БіГ) – країни, що упродовж 1992 – 1995 рр. пережила одну з найтрагічніших в історії Європи воєн, зазнавши значних людських і матеріальних втрати. За твердженням С. Косаревиц, загальний збиток від воєнних дій склав близько 200 млрд доларів США. Населення БіГ зменшилося на 23 %, промислове виробництво впало на 90 %, рівень безробіття сягнув 90 %. ВВП на душу населення знизився з 1900 доларів США в 1991 р. до приблизно 500 дол. після завершення війни. Боснійська війна призвела до загибелі близько 100 тисяч осіб, 40 % з яких були цивільними. Понад два мільйони людей стали вимушеними переселенцями (Косаревиц, 2022). Значних збитків зазнала система освіти БіГ, передовсім початкові (основні) та середні школи. Вивчення досвіду післявоєнної відбудови освітньої сфери БіГ актуалізується й необхідністю з’ясування перспектив розвитку сфери освіти України після завершення російсько-української війни і встановлення довготривалого і справедливого миру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан освітньої сфери післявоєнної БіГ досліджували переважно боснійсько-хорватські учені. Серед них варто виокремити праці професорки Сараєвського університету Аділи Пашаліч-Кресо, яка аналізувала вплив етнополітичних чинників на формування системи освіти в БіГ (Pasalic-Kreso, 1999; Pasalic-Kreso, 2008). Проблеми і перспективи середньої освіти в БіГ розкрили Ніна Бранковіч та Адіс Араповіч (Branković, & Arapović, 2010). Соціолог Мідхат Капо на основі ретроспективного підходу розкрив формування складних національних суперечностей і важко розв’язуваних проблем в освітній сфері БіГ (Капо, 2012). Педагоги Надежда Радіч і Саня Кабіл (Radić, & Kabil, 2009), політолог Златко Чустович (Čustović, 2014) писали про прояви сегрегації у школах країни. Ідеологічний вимір освіти в БіГ у ретроспективному ключі висвітлив Менсур Гусіч (Husić, 2017). Чимало дослідників присвячували увагу проблемі змісту шкільних підручників т.зв. «національної групи предметів» (Soldo, Salibašić, & Marshall, 2017; Žužić, 2020). Теоретико-методологічне значення для нашого дослідження мають праці Миколи Галіва та Василя Ільницького (Haliv, & Ilnytskyi, 2021; Ilnytskyi, & Haliv, 2022; Haliv, & Ilnytskyi, 2023). Джерелами для нашої праці слугують нормативно-правові акти, статистичні матеріали, експертно-аналітичні висновки, мас-медійні тексти.

Мета статті – представити результати дослідження становища початкового та середнього шкільництва у Боснії і Герцеговині наприкінці XX – на початку XXI ст. Хронологічні межі дослідження пов’язані із завершенням Боснійської війни і Дейтонською угодою та сучасними кроками владних органів федеративної держави у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Після підписання Дейтонської угоди (21 листопада 1995 р.), яка, по суті, штучно зшила багатоетнічну країну, перед урядом і національними елітами БіГ постало складне завдання повоєнної відбудови. Як слушно зауважила С. Косаревиц, поділ держави на автономні утворення – Федерацію Боснії і Герцеговини та Республіку Сербську – призвів до того, що національні ініціативи, які стосувалися повоєнного відновлення та відбудови, були нескоординовані, а роль державних органів незначна та малоефективна (Косаревиц, 2022). Водночас БіГ отримала величезну міжнародну фінансову допомогу, яка лише за перші три післявоєнні роки сягнула понад 5 млрд. дол. США. Програма міжнародної допомоги для БіГ спрямовувалась на такі завдання: 1) відновлення фізичних активів; 2) швидке відновлення економіки; 3) повернення на батьківщину біженців та переміщених осіб; 4) створення основ для стійкого зростання (Данилишин, 2022). Значною мірою вдалося забезпечити «фізичну відбудову» зруйнованої країни, однак не зовсім успішними виявилися спроби проведення структурних реформ.

Значну увагу було присвячено відбудові зруйнованих і пошкоджених війною закладів освіти. Лише за кошти Світового банку у перші десятиліття після Боснійської війни було відбудовано майже 60 шкіл (30 godina partnerstva, 2022). Чималу допомогу надавали неурядові організації, надаючи допомогу у матеріальному забезпеченні освітнього простору закладів освіти. У 2002 р. представники міжнародної спільноти та міністерств освіти суб'єктів сьогодні на зустрічі під головуванням голови Місії ОБСЄ в БіГ Роберта Бікрофта затвердили програму реформи освіти в Боснії та Герцеговині. Репортерство освіти в БіГ включало зміни в початковій і середній школах, вищій освіті, фінансуванні та управлінні, а також законодавчої бази на державному рівні (Utvrdjen program reformi, 2002). Йшлося про наближення освітнього простору БіГ до європейських стандартів, усунення етнічної та інших проявів дискримінації, розробку нових освітніх програм тощо.

Поступово було сформовано й надано правових основ системі управління освітою, яка характеризується масштабною децентралізацією. У країні не було створено загальнонаціонального Міністерства освіти, натомість освітні справи передано під юрисдикцію Міністерства цивільних справ, у складі якого лише в 2004 р. почав функціонувати сектор освіти з виконанням функцій координатора у взаєминах з управлінськими установами в сфері освіти десяти кантонів Федерації Боснії і Герцеговини, Республіки Сербської, Округу Брчко (Каро, 2012, s. 141). Під впливом євроінтеграційного курсу і рекомендацій неурядових організацій щодо удосконалення якості освіти в БіГ у 2007 р. було створено Агентство з дошкільної, початкової та середньої освіти (Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje – APOSO), повноваження якого врегульовано спеціальним законом (Zakon o Agenciji, 2007). APOSO відповідає за встановлення стандартів знань та оцінювання досягнутих результатів, розроблення єдиних базових навчальних планів дошкільної, початкової та середньої освіти, а також виконання інших професійних завдань у сфері стандартів знань оцінки якості, що визначаються спеціальними законами й іншими нормативно-правовими актами.

Два окремі міністерства освіти діють, відповідно, у Федерації Боснії та Герцеговини й Республіці Сербській. У випадку Федерації Боснії та Герцеговини відповідальність за усі рівні освіти була перекладена з центрального міністерства на рівень урядів десяти кантонів. У складі кожного уряду кантону діє міністерство освіти. У деяких випадках питання освіти перебувають у сфері відповідальності

муніципалітетів (Освіта після війни, 2023). Уряди кантонів Федерації Боснії та Герцеговини, уряд Республіки Сербської керуються власними законами про освіту. Округ Брчко як самоврядна адміністративна одиниця в БіГ (створений у 1999 р.), також має власні нормативні акти, що регулюють кожен рівень освіти. Тому в БіГ існує більше тридцяти законів різних рівнів, які регулюють сферу освіти.

На думку Н. Бранкович та А. Араповича, ця децентралізована система перешкоджає єдиному підходу до освітньої політики, збільшує відмінності в розвитку людських ресурсів у різних частинах БіГ та породжує низку проблем в ієрархії компетенцій, відповідальності та координації (Branković, & Arapović, 2010, s. 21). Соціолог М. Капо констатував наявність у БіГ дванадцяти систем освіти (в кожному з десяти кантонів, Окрузі Брчко та Республіці Сербській), які, де-факто, функціонують як етнічні боснійські, хорватські і сербські освітні сфери. Відтак він зробив радикальний висновок, назвавши БіГ державою без суверенітету у сфері освіти (Капо, 2012, s. 140–141). Не менш різкою була й оцінка професорки А. Пашаліч-Кресо, яка вела мову про етнізовану систему освіти в БіГ як приклад політичного насильства над освітою (Pasalic-Kreso, 1999).

Система освіти БіГ історично складається з таких чотирьох основних рівнів: дошкільна освіта; початкова освіта; середня освіта; вища освіта. Початкова і середня освіта в БіГ визначаються рамковим законом, ухваленим у 2003 р. Відповідно до нього декларувалися загальні цілі освіти на основі загально визнаних, універсальних цінностей демократичного суспільства та власних систем цінностей, заснованих на особливостях національних, історичних, культурних і релігійних традицій народів і національних меншин, що проживають у БіГ. Тож закон 2003 р. визначив такі цілі освіти: а) забезпечення доступу до знань як основи для розуміння себе, інших і світу; б) забезпечення оптимального розвитку кожної особи, з-поміж іншого і з особливими потребами, відповідно до її віку, можливостей, розумових і фізичних здібностей; в) сприяння повазі до прав людини та основних свобод і підготовка кожної людини до життя в суспільстві, яке поважає принципи демократії та верховенства права; г) розвиток усвідомлення приналежності до держави БіГ, її власної культурної ідентичності, мови та традицій у спосіб, який відповідає досягненням цивілізації, знайомство та повага до інших, повага до різноманітності та сприяння взаєморозумінню, толерантності та солідарності між усіма людьми, націями та спільнотами у БіГ та світі; г) забезпечення рівних освітніх можливостей і можливості вибору на всіх рівнях освіти незалежно від статі, раси, національності, соціального і культурного походження та статусу, сімейного стану, віросповідання, психофізичних та інших особистісних властивостей; д) досягнення якісної освіти для громадян; е) досягнення порівнянних на міжнародному або європейському рівні стандартів знань, які забезпечують включення та продовження освіти в європейській системі освіти; є) заохочення навчання впродовж життя; ж) сприяння економічному розвитку; з) включення в євроінтеграційний процес. У всіх школах, згідно з Конституцією БіГ, використовуються мови народів, що входять до складу країни. Закон передбачав, що мова та культура будь-якої значної меншини, яка проживає в БіГ, повинні поважатися та бути інтегрованими до школи, відповідно до Рамкової конвенції про захист прав національних меншин (Okvirni zakon, 2003, 2007).

Початкова (основна) освіта в БіГ є обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей віком від 6 до 15 років і триває 9 років, структурованих у трирічні цикли (6–9 років; 9–12 та 12–15 років). Така система була запроваджена у 2004 р., замінивши попередню систему восьмирічної початкової освіти, яка передбачала наявність двох чотирирічних

циклів (6–10 і 10–14 років) для дітей віком від 6 до 14 років. У 2005/06 н. р. в БіГ функціонували 1888 основних шкіл, в яких працювали 22258 учителів і навчалися 374725 учнів (Strateške pravce razvoja obrazovanja, 2008, s. 3). У 2023/24 н. р. на території БіГ діяли 1714 основних шкіл, де здобували освіту 256385 учнів, що на 3952 (1,5 %) менше, ніж у попередньому навчальному році. Із загальної кількості учнів 54,2 % навчалися у нижчих класах (з першого до п'ятого класу), а 45,8 % – у старших (з шостого до дев'ятого класу). У цьому ж році до навчального процесу в основних школах було залучено 24176 педагогів, з них 18 002 жінки (74,5 %) (Osnovne škole u BiH, 2024). Отже, упродовж 2005–2023 рр. кількість учнів основних шкіл в БіГ зменшилася майже на 120 тис. осіб, натомість кількість учителів зросла на 1918 осіб. Зміна кількості учнів в основних школах БіГ за 2017 – 2022 рр. показана в таблиці 1.

Таблиця 1. Кількість дітей, охоплених початковою освітою у БіГ

Рік	Кількість учнів
2021/22	264802
2020/21	268059
2019/20	274034
2018/19	279514
2017/18	282614

Джерело: (Informacija, 2022)

Із загальної кількості учнів 54,3 % учнів навчалися в молодших класах (з першого до п'ятого, ISCED 1), тоді як у старших класах (з шостого до дев'ятого, ISCED 2) – 45,7 % учнів. У 2021/22 н. р. до першого класу зараховано 28013 учнів, що на 1,9 % менше, ніж у попередньому навчальному році. Порівняно з 2017/18 н. р. учнів у перших класах початкових шкіл стало на 3169 осіб менше (Informacija, 2022).

Зменшення кількості учнів пов'язано з погіршенням демографічної ситуації, передусім зниженням народжуваності та еміграцією молоді. У період 1997 – 2005 рр. років народжуваність в БіГ знизилася на 43,3 %. У 2005 р. природний приріст становив лише 225 нових жителів. У всіх кантонах Федерації Боснії і Герцеговини за останній рік відзначалося значне зниження природного приросту населення, а в деяких ця тенденція є безперервною протягом тривалого часу. Деякі кантони фіксують постійне негативне зростання. У Республіці Сербській ситуація ще більш негативна (Branković, & Arapović, 2010, s. 25).

Проблема зменшення кількості учнів стала особливо відчутною на початку XXI ст. і охопила усі суб'єкти федеративної країни. Так, у Республіці Сербській, як засвідчують статистичні матеріали, кількість учнів основних шкіл зменшилася з 113269 осіб у 2008/09 н. р. до 85059 у 2021/22 н. р. (Стратегія розвитку, 2022, с. 13). Тож загальний показник чисельності учнів за ці роки у Республіці Сербській зменшився на 28210 осіб (майже 25 %). Аналогічні процеси відбуваються у маленькому Окрузі Брчко, де у 2014/15 н. р. в 38 початкових (основних) школах навчалося 6313 учнів, а в 2018/19 н. р. у 36 початкових (основних) школах – 5962 учні (Statistika obrazovanja, 2018, s. 14).

Середня освіта в БіГ, відповідно до закону 2003 р., не є обов'язковою, однак безкоштовною. Існують ініціативи зробити цей рівень освіти обов'язковим, проте це стосується лише кантону Сараєво. Середні школи поділяються на загальноосвітні та професійно-технічні. Навчання починається з 15 років і триває 3 або 4 роки. Учні,

які закінчили середню школу (гімназію), складають іспити зрілості і можуть вступити до коледжу після складання вступного іспиту, визначеного закладом освіти. Учні професійно-технічних шкіл отримують дипломи про здобуття професійної кваліфікації, і також можуть вступати до закладів вищої освіти (Informacija, 2022).

Середня школа в БіГ – це державна або приватна школа, яка надає освіту учням, які закінчили початкову освіту, і може включати: середню загальноосвітню школу (гімназію) (4 роки); середню духовну школу (4 роки); середню мистецьку школу (4 роки); середню технічну і споріднену школу (3 роки); середню професійно-технічну школу (4 роки); середню школу для учнів з особливими освітніми потребами (3 або 4 роки); загальноосвітній центр, що складається з двох або більше типів середніх шкіл як єдина юридична особа і утворюється відповідно до потреб місцевої громади (3–4 роки) (Branković, & Agarović, 2010, s. 23).

Усі середні школи БіГ мають статус юридичної особи та зареєстровані відповідно до законодавства. Крім того, середня ланка освіти в БіГ відзначається такими характеристиками: 1) у середній освіті будь-який вид дискримінації за ознакою статі, раси, релігії чи етнічного походження заборонений; 2) відвідування середньої школи не є обов'язковим, а середня освіта в державних закладах – безкоштовна; 3) навчання учнів/студентів денної форми навчання триває три, чотири чи п'ять років, після чого вони здобувають середню професійну кваліфікацію; 4) найменування професій, які забезпечуються, середньою професійною освітою, визначаються навчальними планами загальноосвітньої школи; 5) у професійно-технічному закладі освіти можуть реалізовуватися відповідні програми професійної освіти першого та другого рівнів професійної кваліфікації, а також професійне навчання через курси; 6) здобуття освіти першого та другого ступенів не є середньою професійною освітою; 7) у середній школі, крім реалізації загальноосвітніх програм та відповідної професійної частини, також можуть реалізовуватися програми додаткової освіти дорослих та підвищення кваліфікації; 8) у середній школі можуть бути реалізовані як програми перепідготовки, так і програми підвищення кваліфікації – навчання протягом усього життя; 9) навчання у школі ведеться офіційними мовами народів, що входять до складу БіГ: боснійською, хорватською та сербською; 10) використовуються обидві офіційні писемності БіГ (латиниця та кирилиця), а також, залежно від потреб учнів / студентів, також використовується мова жестів; 11) навчання рідної мови може відбуватися у класі, окремому класі, групі чи індивідуально; 12) заняття можуть бути організовані в домашній школі, для кількох шкіл або на рівні кантону у відповідному місці; 13) учні, які успішно закінчили початкову освіту, можуть подавати документи на вступ до середньої школи; 14) зарахування до середньої школи здійснюється на основі публічного конкурсу, критеріїв, визначених відповідним органом/кантональним урядом за пропозицією міністра, вступного іспиту та на основі успіхів, досягнутих у початковій школі; 15) після закінчення навчання в гімназіях, середніх мистецьких школах, середню технічну чи суміжну школу складають іспити зрілості (матуру) відповідно до навчального плану для кожного типу школи; 16) наприкінці навчання у професійно-технічних школах (третій ступінь професійної кваліфікації) студенти складають випускний іспит з практичними роботами; 17) учні, які закінчили гімназію, середню технічну і споріднену школу, середню мистецьку школу та середню духовну школу, набувають право працювати і продовжувати навчання; 18) учні, які закінчили професійно-технічну школу, набувають право працювати за професією; 19) учні, які закінчили професійно-технічну школу, можуть вступати до закладу вищої освіти

за умови здобуття додаткової освіти у відповідному загальноосвітньому закладі за програмою, визначеною міністерством; 20) у середніх технічних та споріднених школах, професійно-технічних школах, що відповідають спеціальним вимогам, кваліфіковані робітники можуть продовжувати навчання за п'ятим рівнем професійної кваліфікації майстрів, спеціалістів, інструкторів і керівників з обов'язковим відвідуванням занять не менше одного року; 21) право на навчання за п'ятим рівнем професійної кваліфікації мають учні, які закінчили третій або четвертий рівні і мають не менше двох років практики за фахом (Branković, & Arapović, 2010, s. 23–24).

Статистичні дані засвідчують поступове зменшення чисельності учнів середніх шкіл. У 2005/06 н. р. в БіГ функціонували 303 середні школи, в яких працювали 11167 учителів/викладачів і навчалися 162432 учнів (Strateške pravce razvoja obrazovanja, 2008, s. 3). У 2021/22 н. р. у 313 середніх школах БіГ навчалися 108257 учнів, що на 2147 або на 1,9 %, менше порівняно з попереднім навчальним роком. Найбільше учнів навчаються у професійно-технічних школах (56,8 %), удвічі менше в гімназіях (21 %), найменше у середніх професійних школах (18,8 %) (Informacija, 2022). Отже, упродовж 2005 – 2023 рр. кількість учнів середніх шкіл в БіГ зменшилася на понад 54 тис. осіб. Як бачимо з таблиці 2, кількість учнів середніх шкіл упродовж 2017 – 2022 рр. зменшилася на понад 16 тис. осіб.

Таблиця 2. Кількість дітей, охоплених середньою освітою у БіГ

Рік	Кількість учнів
2021/22	108257
2020/21	110404
2019/20	112796
2018/19	117764
2017/18	124368

Джерело: (Informacija, 2022)

В Окрузі Брчко кількість учнів середніх шкіл зменшилася з 1013 осіб у 2014/15 н. р. до 892 осіб у 2017/18 н. р. (Statistika obrazovanja, 2018, s. 41). У Республіці Сербській кількість учнів, які здобували освіту у різного типу середніх школах в 2016 р., складала 43929 осіб, а в 2021/22 н. р. – 35628 (Стратегія розвитку, 2016, с. 18; Стратегія розвитку, 2016, с. 19). В десяти кантонах Федерації Боснії і Герцеговини станом на 2006/07 н. р. у 208 середніх школах здобували освіту 106793 учні, на 2010/11 р. у 215 середніх школах – 97758 учнів, на 2020/21 н. р. – у 213 середніх школах – 70024 учні (Federalni zavod za statistiku, 2012, s. 8; Federalni zavod za statistiku, 2022, s. 7). Зменшення кількості учнів знову ж пояснюється демографічними проблемами БіГ.

У перші роки після Боснійської війни у розореній країні доволі гостро стояли питання міжетнічної ворожнечі, які проявлялися і у сфері освіти. У 1999 р. дослідниця А. Пашаліч-Кресо писала про такі випадки: у районах, де більшість населення становили хорвати, деякі голови хорватських муніципалітетів зачиняли двері шкіл на замок перед дітьми та вчителями боснійської меншини. У муніципалітетах, де більшість становило боснійське населення, керівники шкіл виключали атрибуту хорватської нації та культури зі шкільної програми. Деякі хорватські вчителі та учні відмовляються відвідувати школи з боснійською більшістю, і проводили уроки в наметах, використовуючи навчальні програми із сусідньої Хорватії (Pascalic-Kreso, 1999,

р. 7). А. Пашаліч-Кресо констатувала значний вплив на освітню реальність у БіГ різних націоналістичних сил, які погрожували застосувати неприйнятні педагогічні рішення. Наявність націоналістичних та ідеологічних інтересів фіксувалася на повсякденній основі в системі освіти БіГ, оскільки політично-партійні групи використовували освіту у політичних цілях. Щоразу у деяких регіонах представники цих сил наполягали на розділенні дітей у спеціальні національні школи за різними навчальними програмами та для навчання вчителів однієї національності. Будь-яка спроба створити спільний законодавчий орган, а також ставлення і принципи щодо спільної освіти, шкіл, класів, підручників і навчальних програм викликали, як правило, зростання націоналістичної напруги, пристрастей і нетерпимості (Pasalic-Kreso, 1999, p. 10).

Для післявоєнної БіГ особливістю у сфері початкової та середньої освіти стало існування механізму «дві школи під одним дахом». Це поняття означає шкільну будівлю, в якій розташовано дві або більше шкіл однакового чи різних рівнів обов'язкової початкової освіти або середньої загальної чи професійно-технічної освіти як окремі юридичні особи, засновані муніципалітетом чи кантоном. Такі школи були створені ще в 1997 р., і працюють на основі освітніх програм для однакових або різних рівнів освіти та забезпечують навчання різними мовами народів БіГ. Феномен «дві школи під одним дахом» виник як тимчасовий захід після війни, й мав на меті заохотити населення повернутися до своїх домівок після того, як їхні будинки та шкільні будівлі були зруйновані. Однак тимчасовий захід перетворився на постійний, що призвело до багатьох проблем, які існують і сьогодні. Зі створенням таких закладів уряд почав перейменовувати школи, щоб віддати особливу шану особам або подіям, які були значущими в період війни. Поступово у школи впровадили націоналістичну та релігійну символіку. Навчальні програми укладалися у такий спосіб, щоб увесь освітній процес був етнічно акцентованим, що проявилось у віктимізації, повному виключенні інформації про один із народів, окресленні певних народів у негативному контексті (Žužić, 2020, s. 9).

Явище «дві школи під одним дахом» вважається формою апартеїду в освіті та особливо «процвітає» в Центрально-Боснійському і Герцеговинсько-Неретванському кантонах: одна будівля школи, дві адміністрації, дві різні назви на честь «національних героїв», дві навчальні програми, розділені учні, які працюють у дві зміни або у заходять до приміщення через різні входи, щоб уникнути контакту з однолітками іншої етнічної належності (Žužić, 2020, s. 9). Відповідно до звіту Робочої групи, яка спеціально вивчала цю проблему у 2009 – 2010 рр., явище «дві школи під одним дахом» проявлялося у різних формах: 1) існування двох окремих юридичних осіб, які працюють за навчальними програмами різними мовами та використовують спільний простір; 2) наявність однієї юридичної особи з навчальними програмами різними мовами, одного засновника, розділеного керівництва, розділених педагогічної, учнівської, батьківської рад, навчання в окремі (в деяких випадках) зміни; 3) наявність юридичної особи (школи), в якій розташовані підрозділи іншої юридичної особи з навчальними програмами різними мовами, але один засновник, розділене керівництво, розділені педагогічна, батьківська та учнівська ради; 4) наявність повністю адміністративно й юридично уніфікованих «двох шкіл під одним дахом», які, проте, не мають спільних багатонаціональних відділень; 5) наявність регіональних восьмикласних та чотирикласних шкіл, які належать різним юридичним особам, навчання в яких ведеться у спільних приміщеннях та двома мовами; 6) існування в одному шкільному приміщенні середньої та початкової шкіл, де викладання ведеться однією мовою, а

також регіональних початкових шкіл, де викладання ведеться різними мовами (одна шкільна будівля з фактично трьома школами) (Каро, 2012, s. 159).

У звіті Робочої групи 2010 р. йшлося про невелику кількість таких випадків – 36 шкільних будівель. На думку М. Капо, це свідчить про спробу приховати справжні масштаби поширеності цього явища, оскільки замість реальної кількості шкіл, де практикується етнічна сегрегація, вказувалася кількість шкільних будівель (36). Навіть якщо прийняти такий підрахунок, то з погляду соціології націоналізму варто вести мову про 36 «невралгічних місць» на території трьох кантонів Федерації Боснії і Герцеговини, де націоналістичний ідеал повного культурного розділення етнічних груп не був успішно реалізований. За підрахунками М. Капо, на 2012 р. діяло 73 школи, в яких етнічна сегрегація учнів здійснювалася через різні навчальні програми (Каро, 2012, s. 160).

Як зауважила Д. Жужіч, учні одного віку, які проживають в одному місті та відвідують такі школи, поділяються за етнічною приналежністю. Існують різні способи проведення занять у таких школах, де трапляються випадки, коли учні змушені використовувати різні входи, відвідувати заняття в різні зміни, а в деяких випадках вони відокремлені один від одного фізичними бар'єрами, а також існують суворі заборони підходити до приміщень та частин школи, які не належать до етнічної групи приналежності учнів. Коли ж порушується питання про необхідність інтегрованого навчання, то одразу лунають думки про загрози для національної ідентичності. Найбільшою проблемою у таких школах є зміст так званої «національної групи предметів» (мови, історія та географія), який важко узгодити. Існування «двох шкіл під одним дахом» не відповідає ні міжнародним, ні внутрішнім нормам. Загалом їх існування можна вважати прикладом сегрегації, оскільки учні в них поділяються за різними критеріями, які суперечать основним принципам прав і свобод людини (Žužić, 2020, s. 9–10).

У 2017 р. група боснійсько-хорватських і закордонних учених провели дослідження змісту шкільних підручників із тих предметів, які належать до «національної групи». Вони, зокрема, проаналізували 20 підручників історії, які використовуються в основних школах БіГ та написані боснійською, хорватською й сербською мовами. З'ясувалося, що лише у 36 % тем у них окреслюють фундаментальні, індивідуальні та суспільні цінності. У підручниках історії домінує єдина національна, часто націоналістична перспектива. Автори підручників часто трактують події лише з однієї позиції, використовуючи скорочення, інсинуацію, релятивізацію, невігластво та приписування. Висновки роблять, спираючись на невелику і невідповідну вибірку, не розглядають загальні й окремі аспекти окремої події чи явища. Увага учнів відволікається від важливого на неважливе, висловлюються нечіткі ставлення, події та явища трактуються неправильно або неповно. Інша історична перспектива, а також особиста, колективна відповідальність за історичні події, повністю ігноруються. Все це призводить до неповного розуміння, некритичності мислення, неутвердження загальнолюдських цінностей. При цьому часто підкреслюється вразливість лише одного народу (босняків, хорватів, сербів), а віктимізація відтворюється через підкреслення ролі жертви, тим самим заохочуючи стереотипи щодо певного народу як багатовікової жертви гегемонії та репресій з боку інших. Оцінки сусідніх народів часто спираються на панівні стереотипи й заохочують ворожість (Soldo, Salibašić, & Marshall, 2017, s. 177–178). Схожі висновки були зроблені й щодо підручників з географії, мови, літератури й навіть релігійної освіти.

Яскравим прикладом розділеної школи є гімназія у м. Мостар, де усі предмети, крім інформатики, викладаються окремо для учнів різних етнічних спільнот. Абсолютно

різними є підручники і посібники, наприклад, боснійці, які відвідують «боснійську» програму, працюють з книгами, виданими в Сараєво. Натомість боснійські хорвати навчаються за книгами, що видаються в Загребі (Республіка Хорватія). Боснійські хорвати після закінчення школи часто продовжують навчання у Хорватії, оскільки добре знають хорватську мову і літературу, історію, географії тощо. Ба більше, на уроках географії хорвати вивчають географію Хорватії і рідко згадують про БіГ (Čustović, 2014). Цікаво, що низка дослідників заявили про нижчі показники освітніх досягнень учнів сегрегованих шкіл (Radić, & Kabil, 2009).

Журналістка Мірна Садікович в одній зі своїх статей для «Радіо Свобода» навела слова старшокласника Харіса Букаріча із міста Горні Вакуф-Ускопле (Центральна Боснія). Він красномовно описав відвідування закладу освіти, який існує за принципом «дві школи під одним дахом»: «У школі вони на одному поверсі, а ми на іншому, за межами школи у них є свої кав'ярні, у нас є свої, у них є своя сторона вулиці, а у нас є наша. За останні кілька років я справді не бачив двох-трьох людей хорватської національності. Навіть коли ми хочемо налагодити контакт, у нас є якийсь страх, тому багато людей все ще живуть у контексті війни» (Sadiković, 2018). Тож наслідком існування зазначених шкіл є консервація міжнаціональної сепарації і ворожнечі, яка з часом може призвести до повторного спалаху насильства на Балканах.

На основі даних, отриманих Місією ОБСЄ в БіГ у 2018 р., з'ясувалося, що в країні діють 56 шкіл, розташованих у 28 місцевостях, в яких існує практика «дві школи під одним дахом» (46 початкових (основних) і 10 середніх шкіл) (Two Schools Under One Roof, 2018, р. 10). Практика «двох шкіл під одним дахом» здебільшого поширена в кантонах зі змішаним етнічним населенням, де немає національної групи, що домінує. Йдеться про кантони Зеніцько-Добойський, Центральньо-Боснійський, Герцеговинсько-Неретванський. Згідно з даними ОБСЄ, у Зеніцько-Добойському кантоні є два випадки «двох шкіл під одним дахом» (школи у двох місцинах), три випадки «двох шкіл під одним дахом», які об'єднані адміністративно та юридично, а також два випадки розділених шкіл, у яких навчання ведеться за двома навчальними програмами. У кантоні Центральна Боснія 18 випадків «двох шкіл під одним дахом»: йдеться про 36 шкіл (20 центральних і 16 регіональних) у 18 місцевостях, зокрема в таких містах: Бугойно, Бусовача, Фойніца, Горні Вакуф-Ускопле, Яйце, Киселяк і Вітез. На відміну від Зеніцько-Добойського кантону, у Центральньо-Боснійському кантоні немає випадків адміністративно-правового об'єднання «двох шкіл під одним дахом», а також будь-яких ініціатив щодо такого об'єднання. У Герцеговинсько-Неретванському кантоні було зафіксовано вісім випадків «двох шкіл під одним дахом» (16 шкіл у восьми населених пунктах), один випадок адміністративно-юридично об'єднаних «двох шкіл під одним дахом» (гімназія в Мостарі), два випадки розділених шкіл, які навчаються за двома програмами (Two Schools Under One Roof, 2018, pp. 28, 32, 40). Наголосимо, що Європейський Союз і ОБСЄ дають чіткі рекомендації щодо поступового усунення освітньої сегрегації з освіти у зазначених кантонах Федерації Боснії і Герцеговини.

За минулі роки в початковому і середньому шкільництві БіГ проведено низку змін, спрямованих на удосконалення якості освіти. Так, у 2022 р. були розроблені і впроваджені базові технічні стандарти для інструментів інформаційно-комунікаційних технологій у системах освіти федеративних суб'єктів БіГ. Ці кроки стали можливими завдяки проєкту «Let's Invent Education!». Визначення базових технічних стандартів для інструментів інформаційно-комунікаційних технологій в освітніх системах БіГ сприяє встановленню мінімальних норм і стандартів для комп'ютерного обладнання

та допоміжної інфраструктури в освітніх закладах країни. У грудні 2021 р. уряд Республіки Сербської прийняв Стратегію розвитку дошкільної, початкової та середньої освіти на період 2022 – 2030 років. Документ визначив, зокрема, такі завдання: 1) збільшити охоплення дітей дошкільною освітою; 2) оновити програму дошкільної освіти і навчальні плани для учнів початкової та середньої школи; 3) оновити підручники, як друковані, так і цифрові, відповідно до нових навчальних планів і програм; 4) змінити підхід до знань від концепції викладання до концепції учіння, що приведе до поглиблення оперативних і функціональних знань та розвитку критичного мислення учнів; 5) забезпечити програми підвищення кваліфікації працівників освіти; 6) посилити зв'язок між освітою та ринком праці (Стратегія развоја, 2022).

У 2023 р. у школах БіГ відбулися міжнародні оцінювання TIMSS (Тенденції в міжнародній математиці та наукових дослідженнях) та ICILS (Міжнародне дослідження комп'ютерної та інформаційної грамотності), які проводяться наприкінці навчального року. В оцінюванні TIMSS 2023 взяли участь 3508 учнів, 221 клас і 121 школа, пройшовши цифровий тест з математики та природничих наук, а оцінюванні ICILS 2023 тоді – 1950 учнів із 106 шкіл. У 2024 р. на основі спільних основних навчальних програм, визначених у результатах навчання (ZPNPP), міністерства освіти чотирьох кантонів розробили нові теми, впровадження яких розпочато в початкових і середніх школах (Bosna i Hercegovina, 2024).

Доцільно визнати, що реформування початкової та середньої освіти в БіГ, з огляду на прагнення країни приєднатися до ЄС, відбувається вкрай повільно, а подекуди незадовільно. У статті «Реформи освіти як бурхливе море» (2022) учителі Недім Крайшнік та Намір Ібрагімович, відзначили непослідовність й нескоординованість реформ. Так, декілька адміністративних одиниць БіГ за допомогою міжнародних організацій працюють над реформуванням системи освіти. Проте міжнародні донори та неурядові організації більше уваги приділяють питанням забезпечення якісної освіти, а не реформуванню усієї системи. «Озираючись назад, можна сказати, що словосполучення «реформа освіти» витерлося з ужитку, і нічого не реформується; за винятком девальвації самої освіти та вчительської професії та швидкого повернення на конформістські позиції. Наші учні все ще запам'ятовують багато інформації, вчителі все ще вдаються до перевірених неефективних методів навчання та викладання на уроці, школа все ще нецікава, нудна та стомлююча для дітей; оцінки все ще залишаються єдиним засобом мотивації та погрози, ми все ще романтизуємо всю систему, беручи за доказ лише кількох людей, на чії успіхи ми, зрештою, не заслуговуємо. Вся система і люди в ній все ще жалюгідно захищаються» (Krajišnik, & Ibrahimović, 2022), – зазначають автори. Вчителі вказали на відсутність суспільного консенсусу щодо освітніх реформ, незрозуміння їх необхідності з боку батьків. Крім того, вони виокремили проблеми використання застарілих підручників, відсутність фінансування на підвищення кваліфікації вчителів, які могли б працювати за оновленими навчальними програмами і планами. Доцільно, на їхню думку, провести експеримент у вибраних школах і класах щодо запровадження нових програм та освітніх підходів, водночас інвестувати у професійний розвиток педагогів. Н. Крайшнік та Н. Ібрагімович слушно зауважили: «Усі великі концепції, включно з навчальними програмами, орієнтованими на результати, мають сенс лише тоді, коли вони матеріалізуються в класі» (Krajišnik, & Ibrahimović, 2022). З цими словами не можливо не погодитися, особливо відрефлексовуючи досвід впровадження реформи «Нова українська школа».

Висновки. Отже, у перші післявоєнні роки міжнародні організації та урядові структури БіГ приділили значну увагу відбудові зруйнованих і пошкоджених війною закладів освіти. Поступово було сформовано систему управління освітою, яка характеризується масштабною децентралізацією, оскільки в країні, де-факто, сформувалося і діє 12 систем освіти (у десяти кантонах Федерації Боснії і Герцеговини, Республіці Сербській, Окрузі Брчко), і надано їй правові засади. Децентралізована система перешкоджає єдиному підходу до освітньої політики. Початкова і середня освіта в БіГ визначаються рамковим законом, ухваленим у 2003 р., та законами суб'єктів федеративної країни (зокрема окремим законом Республіки Сербської, схваленим у 2018 р.). Під впливом євроінтеграційного курсу в БіГ у 2007 р. було створено Агентство з дошкільної, початкової та середньої освіти. Початкова (основна) освіта в БіГ є обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей віком від 6 до 15 років і триває 9 років, структурованих у трирічні цикли. Середня освіта в БіГ не є обов'язковою, однак безкоштовною й включає заклади різних типів з три- або чотирирічним терміном навчання. Для початкової і середньої освіти БіГ в окреслений період характерним явищем стало зменшення кількості учнів, що пов'язано із погіршенням демографічної ситуації. Ще одна проблема для зазначених ланок освіти в країні – вплив національної політики, прояви сегрегації і дискримінації учнів за етнічною та релігійною ознакою. Для післявоєнної БіГ особливістю у сфері початкової та середньої освіти стало існування явища «дві школи під одним дахом», особливо поширене в Центральньо-Боснійському і Герцеговинсько-Неретванському кантонах, що є проявом сегрегації. Існування «двох шкіл під одним дахом» не відповідає ні міжнародним, ні внутрішнім нормам. За минулі роки в початковому і середньому шкільництві БіГ проведено низку змін, спрямованих на удосконалення якості освіти, значну увагу приділено інформаційно-комунікаційним технологіям, інклюзії, оновленню у системах освіти федеративних суб'єктів БіГ. Попри все нерозв'язаними залишаються такі проблеми: а) низьке фінансування освіти; б) відсутність якісної освітньої політики та менеджменту в освіті; в) радикальна політизація освіти; д) повільне оновлення навчальних програм і планів, застарілих підручників; е) відсутність якісної системи підвищення кваліфікації вчителів; є) освіта мало пов'язана з економічним відновленням, а її зміст і якість часто не відповідає ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Данилишин, Б. (2022). Як відновлювати економіку після війни. Програмна відбудова Боснії та Герцеговини: уроки для України. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvati_ekonomiku_pislya.html

Косаревиц, С. (2022). *Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини*. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>

Освіта після війни. (2023). *Освіта після війни: який досвід варто переосмислити вже зараз*. URL: <https://hovorymo.live/at-school/0350/>

Стратегія розвитку. (2016). *Стратегія розвитку образовања Републике Српске за период 2016–2021. године*. URL: https://predstavnistvorsbg.rs/pdf_dokumenti/2019/strategija_razvoja_obrazovanja_rs_2016_2021.pdf

Стратегія розвитку. (2022). *Стратегія розвитку предшколског, основног и средњег васпитања и образовања Републике Српске за период 2022 – 2030. године*. URL: <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/predskolsko/>

PublishingImages/Pages/News/Стратегија%20развоја%20предшколског%20основног%20и%20средњег%20васпитања%20и%20образовања_453764767.pdf

30 godina partnerstva. (2022). *30 godina partnerstva ka prosperitetnoj budućnosti za Bosnu i Hercegovinu*. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/e5d87c17a4a71f34ad8863141acdb5d5-0080012024/original/WB-BosniaHerzegovina-Brochure-Bosnian.pdf>

Bosna i Hercegovina. (2024). *Bosna i Hercegovina: Reforme u osnovnom i srednjem obrazovanju*. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bs/national-education-systems/bosnia-and-herzegovina/bosna-i-hercegovinareforme-u-osnovnom-i-srednjem>

Branković, N., & Arapović, A. (2010). *Obavezno srednje obrazovanje u BiH: ambijent i perspektive*. Tuzla.

Čustović, Z. (2014). Segregation, Education and Nationalism: Two Schools Under One Roof System in Bosnia and Herzegovina. *Politheor: European Policy Network*. URL: <https://politheor.net/segregation-education-and-nationalism-two-schools-under-one-roof-system-in-bosnia-and-herzegovina-2/>

Federalni zavod za statistiku. (2012). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine kraj 2010./2011. i poetak 2011./2012. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/SB-174Srednje.pdf>

Federalni zavod za statistiku. (2022). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje 2021. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2022/07/Srednje-obrazovanje-2021-.pdf>

Haliv, M., & Inytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139.

Haliv, M., & Inytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. – Series Historica*, 1 (25), 281–297.

Husić, M. (2017). Ideološka dimenzija obrazovanja u Bosni i Hercegovini – paradigma koja se obnavlja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, 2, 162–176.

Inytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 3 (39), 66–80.

Informacija. (2022). *Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2022.godinu*. URL: https://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_statisticnim_pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_u_2022_godini.pdf

Kapo, M. (2012). *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

Krajišnik, N., & Ibrahimović, N. (2022). BiH: Reforme obrazovanja kao nemirno more. *Aljazeera*. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/8/18/manifest-reforme-obrazovanja>

Okvirni zakon. (2003, 2007). Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. *Paragraf*. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/okvirni-zakon-o-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-u-bosni-i-hercegovini.html>

Osnovne škole u BiH. (2024). Osnovne škole u BiH. Broj učenika manji za skoro 4.000 u odnosu na prethodnu godinu. *Hercegovina.info*. URL: <https://www.hercegovina.info/>

vijesti/osnovne-skole-u-bih-broj-ucenika-manji-za-skoro-4-000-u-odnosu-na-prethodnu-godinu/222506/

Pasalic-Kreso, A. (1999). Education in Bosnia and Herzegovina: Minority Inclusion and Majority Rules. The system of education in BiH as a paradigm of political violence on education. *Current Issues in Comparative Education*, 2(1), 6–13.

Pasalic-Kreso, A. (2008). The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*, 54(3/4), 353–374.

Radić, N., & Kabil, S. (Comps.) (2009). *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: UNICEF.

Sadiković, M. (2018). Podijeljene škole: Mi na jednom, oni na drugom spratu. *Radio Slobodna*. URL: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podijeljene-skole-bih/29070500.html>

Soldo, A., Salibašić, A., Marshall, A., etc. (2017). *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*. Sarajevo: Mas Media Sarajevo, Fond otvoreno društvo BiH.

Statistika obrazovanja. (2018). *Statistika obrazovanja od kraja 2014/2015 do početka 2018/2019 školske godine*. Brčko: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Podružnica/Ekspozitura Brčko.

Strateške pravce razvoja obrazovanja. (2008). *Strateške pravce razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015*. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Strate%C5%A1ki-pravci-razvoja-obrazovanja-u-Bosni-i-Hercegovini-sa-planom-implementiranja-2008.-2015..pdf>

Two Schools Under One Roof. (2018). “Two Schools Under One Roof”. *The Most Visible Example of Discrimination in Education in Bosnia and Herzegovina*. OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/404990.pdf>

Utvrđen program reformi. (2002). *Utvrđen program reformi obrazovanja u BiH*. URL: <https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2002-10-14-3-1-85922422/670879.html>

Zakon o Agenciji. (2007). *Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje*. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Zakon-o-Agenciji.pdf>

Žužić, D. (2020). *Obrazovanje u BiH: analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta. Završni magistarski rad*. Sarajevo.

REFERENCES

Danylyshyn, B. (2022). Yak vidnovliuvaty ekonomiku pislia viiny. Prohramna vidbudova Bosnii ta Hertsehovyny: uroky dlia Ukrainy [How to rebuild the economy after the war. Programmatic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: lessons for Ukraine]. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvaty_ekonomiku_pislyia.html [in Ukrainian].

Kosarevych, S. (2022). *Pisliavoienna vidbudova Bosnii i Hertsehovyny* [Post-war reconstruction of Bosnia and Herzegovina]. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia> [in Ukrainian].

Osvita pislia viiny. (2023). *Osvita pislia viiny: yakyi dosvid varto pereosmyslyty vzhe zaraz* [Education after the war: what experience should be reconsidered now]. URL: <https://hovorymo.live/at-school/0350/> [in Ukrainian].

Stratehija razvoja. (2016). *Stratehija razvoja obrazovanja Republyke Srpske za peryod 2016 – 2021. hodyne* [Education development strategy of the Republic of Srpska for the period 2016 – 2021]. URL: https://predstavnistvorsbg.rs/pdf_dokumenti/2019/strategija_razvoja_obrazovanja_rs_2016_2021.pdf [in Serbian].

Stratehija razvoja. (2022). *Stratehija razvoja predškolskoh, osnovnoh y srednjih vaspitańa y obrazovańa Republyke Srpske za peryod 2022 – 2030. hodyne* [Strategy for the development of preschool, primary and secondary education and training in the Republic of Srpska for the period 2022 – 2030]. URL: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/predskolsko/PublishingImages/Pages/News/Stratehija%20razvoja%20predskolskoh%20osnovnoh%20y%20srednjih%20vaspitańa%20y%20obrazovańa_453764767.pdf [in Serbian].

30 godina partnerstva. (2022). *30 godina partnerstva ka prosperitetnoj budućnosti za Bosnu i Hercegovinu* [30 Years of Partnership towards a Prosperous Future for Bosnia and Herzegovina]. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/e5d87c17a4a71f34ad8863141acdb5d5-0080012024/original/WB-BosniaHerzegovina-Brochure-Bosnian.pdf> [in Bosnian].

Bosna i Hercegovina. (2024). *Bosna i Hercegovina: Reforme u osnovnom i srednjem obrazovanju* [Bosnia and Herzegovina: Reforms in Primary and Secondary Education]. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bs/national-education-systems/bosnia-and-herzegovina/bosna-i-hercegovinareforme-u-osnovnom-i-srednjem> [in Bosnian].

Branković, N., & Arapović, A. (2010). *Oavezno srednje obrazovanje u BiH: ambijent i perspektive* [Compulsory Secondary Education in BiH: Environment and Perspectives]. Tuzla. [in Bosnian].

Čustović, Z. (2014). Segregation, Education and Nationalism: Two Schools Under One Roof System in Bosnia and Herzegovina [Segregation, Education and Nationalism: Two Schools Under One Roof System in Bosnia and Herzegovina]. *Politheor. European Policy Network*. URL: <https://politheor.net/segregation-education-and-nationalism-two-schools-under-one-roof-system-in-bosnia-and-herzegovina-2/> [in Bosnian].

Federalni zavod za statistiku. (2012). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine kraj 2010./2011. i poetak 2011./2012 [Federal Statistical Office. Secondary Education in the Federation of Bosnia and Herzegovina at the end of 2010/2011 and beginning of 2011/2012]. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/SB-174Srednje.pdf> [in Bosnian].

Federalni zavod za statistiku. (2022). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje 2021 [Federal Statistical Office. Secondary Education 2021]. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2022/07/Srednje-obrazovanje-2021-.pdf> [in Bosnian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139.

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. – Series Historica*, 1 (25), 281–297.

Husić, M. (2017). Ideološka dimenzija obrazovanja u Bosni i Hercegovini – paradigma koja se obnavlja [The Ideological Dimension of Education in Bosnia and Herzegovina – a Renewed Paradigm]. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, 2, 162–176. [in Bosnian].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 3 (39), 66–80.

Informacija. (2022). *Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2022.godinu* [Information on statistical indicators in education in Bosnia and Herzegovina for 2022]. URL: https://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_statistickim_pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_u_2022_godini.pdf [in Bosnian].

Kapo, M. (2012). *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina* [Nationalism and Education: A Case Study of Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. [in Bosnian].

Krajišnik, N., & Ibrahimović, N. (2022). BiH: Reforme obrazovanja kao nemirno more [BiH: Education Reforms as a Restless Sea]. *Aljazeera*. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/8/18/manifest-reforme-obrazovanja> [in Bosnian].

Okvirni zakon. (2003, 2007). Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini [Framework Law on Primary and Secondary Education in Bosnia and Herzegovina]. *Paragraf*. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/okvirni-zakon-o-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-u-bosni-i-hercegovini.html> [in Bosnian].

Osnovne Škole u BIH. (2024). Osnovne Škole u BIH. Broj učenika manji za skoro 4.000 u odnosu na prethodnu godinu [Primary Schools in Bosnia and Herzegovina. Number of students almost 4,000 fewer than the previous year]. *Hercegovina.info*. URL: <https://www.hercegovina.info/vijesti/osnovne-skole-u-bih-broj-ucenika-manji-za-skoro-4-000-u-odnosu-na-prethodnu-godinu/222506/> [in Croatian].

Pasalic-Kreso, A. (1999). Education in Bosnia and Herzegovina: Minority Inclusion and Majority Rules. The system of education in BiH as a paradigm of political violence on education. *Current Issues in Comparative Education*, 2(1), 6–13. [in English].

Pasalic-Kreso, A. (2008). The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*, 54(3/4), 353–374. [in English].

Radić, N., & Kabil, S. (Comps.) (2009). *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini* [Divided Schools in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo: UNICEF. [in Bosnian].

Sadiković, M. (2018). Podijeljene škole: Mi na jednom, oni na drugom spratu [Divided Schools: Us on One Floor, Them on Another]. *Radio Slobodna*. URL: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podijeljene-skole-bih/29070500.html> [in Croatian].

Soldo, A., Salibašić, A., Marshall, A., etc. (2017). *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama* [Education in Bosnia and Herzegovina: What Do We (Not) Teach Our Children? Content Analysis of National Subject Group Textbooks in Primary Schools]. Sarajevo: Mas Media Sarajevo, Fond otvoreno društvo BiH. [in Croatian].

Statistika obrazovanja. (2018). *Statistika obrazovanja od kraja 2014/2015 do početka 2018/2019 školske godine* [Education Statistics from the End of 2014/2015 to the Beginning of the 2018/2019 School Year.]. Brčko: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Podružnica/Ekspozitura Brčko. [in Croatian].

Strateške pravce razvoja obrazovanja. (2008). *Strateške pravce razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015* [Strategic Directions for the Development of Education in Bosnia and Herzegovina with an Implementation Plan, 2008–2015]. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Strate%C5%A1ki-pravci-razvoja-obrazovanja-u-Bosni-i-Hercegovini-sa-planom-implementiranja-2008.-2015..pdf> [in Bosnian].

Two Schools Under One Roof. (2018). *“Two Schools Under One Roof”. The Most Visible Example of Discrimination in Education in Bosnia and Herzegovina*. OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/404990.pdf> [in English].

Utvrđen program reformi. (2002). *Utvrđen program reformi obrazovanja u BiH* [A program of education reforms established in BiH]. URL: <https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2002-10-14-3-1-85922422/670879.html> [in Bosnian].

Zakon o Agenciji. (2007). *Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje* [Law on the Agency for Preschool, Primary and Secondary Education]. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Zakon-o-Agenciji.pdf> [in Bosnian].

Žužić, D. (2020). *Obrazovanje u BiH: analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta. Završni magistarski rad* [Education in BiH: analysis of the content of textbooks of the national group of subjects. Final master’s thesis]. Sarajevo. [in Bosnian].

*Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*